

Az elmélet szerepének megítélése a kortárs magyar irodalomkritika reflexiójában

DOBOS ISTVÁN

1. A megközelítés korlátai

Az elmélet szerepét mérlegelő kortárs kritika *helyzetértékeléseinek* áttekintése is igazolhatja azt a felismerést, hogy a megfogalmazható tudás jellege és a megértés módja szoros kapcsolatban áll a kulturális rendszerekkel.¹ Az egy értelmező közösséget alkotó irodalmárok nyelvi magatartása, világképe, örökségként kapott és elsajátított szellemi hagyománya, egyszóval a *viszonylagosan* közös valóságtapasztalatok és a nekik megfelelő szemléletformák olyan jelentésmezőket és mértékadó közlési mechanizmusokat alakítanak ki egy-egy irányzat vonzáskörében, amelyek meghatározzák az irodalomról alkotott nézetek, kijelentések, fogalmak érvényességét, tágabb értelemben a saját szellemi világ kérdezőhorizontját.

Az egymástól alapelveikben is különböző értelmező közösségek kulturális rendszereinek eltérő valóságképe, mentális struktúrája, érték tudata, önszemlélete és hagyományértelmezése úgy látszik elsősorban a közös megértés *lehetőségfeltételeinek* a keresésére adhat most indítékot.² Gondolatmenetem irányának kijelölő

1 Michel FOUCAULT: *Les mots et les choses*. Paris 1966, 179.

2 Ilyen „lehetőségfeltételek” keresésével még nem leszünk metafizikusok abban az értelemben, ahogy például Rorty használja a fogalmat a „végső szótárra” irányuló kutatások hiábavalóságán töprengve. L. Richard RORTY: *Irónia és elmélet*. In: *Esetlegesség, irónia és szolidaritás*. Pécs: Jelenkor 1994, 93. – Az „értelmező közösség” jelentésének és használatának alapos kifejtését l. Stanley FISH: *Is There a Text in This Class? The Authority of Interpretive Communities*.

lésében azt az alapföltevést választottam kiindulópontként, hogy az egymásnak ellenszegülő értelmező nyelvek kölcsönösen megvilágíthatják egymást. A hagyományt újratereztető mindenkori olvasók irodalomértését erőteljesebben alakítja az esztétikai tapasztalatot közvetítő kritikai gondolkodás, mint a szakkutatás. Ezért nem közömbös, hogy önszemlélete miképpen tud hozzájárulni egy korszerűbb irodalomértés feltételeinek a megteremtéséhez. Az egyoldalúan elmélet-központú megközelítés kísértését a kritikai reflexiók hatástörténeti feltételeinek szemmel tartásával igyekszem elkerülni, mert az aligha kétséges, hogy ettől a kritikai megnyilatkozások értelmezője sem idegenítheti el magát.

2. *Az elméleti kritika megítélésének ismérvei a műbírálathorizontjában*
A szövegértelmező eljárások kimunkálására irányuló szabályozott reflexióként felfogott elmélet, például az értelmezett formában közvetített narratológia összeegyeztethetőnek bizonyul a műbírálattal. Az elhárítás határozott igényét és jelentőségének aránytalan felnagyítását rendszerint akkor hívja létre, ha folyamatosan jelen van a kortárs kritikában, és elméleti implikációival, megértési módszereivel kétségessé teszi a műbírálathoz való viszonyát.³

Cambridge: Harvard University Press 1980, 171. – SZEGEDY-MASZÁK Mihály: *Az irodalomértés korszerűsége*. Nappali Ház 1992/2. 75–81.

3 Mintha a Paul de Man-i szorongás visszatérő stratégiája mutatkozna meg abban, ahogy – még a jelentékeny kritikus egyéniségek is – igyekeznek hatástalanítani a fenyegetőnek vélt elméletet, mivel „olyan hatalmi igényekkel ruházzák fel, amiknek az nem képes megfelelni”. Paul de MAN: *Ellenszegülés az elméletnek*. In: *Szöveg és interpretáció*. Szerk. BACSÓ Béla. 1991, 99. Lássunk néhány példát ennek szemléltetésére: „a tudomány bizonyos gyámkodásra, sőt kisajátításra jelentett be igényt.” RADNÓTI Sándor: *Műelemzés és műbírálathorizont*. Alföld 1994/2. 37. – „A tudomány »hatalomátvétele«, az irodalomkritika kánonjában való elvi és praktikus térnyerése azonban némiképp aggodalommal tölti el” – „a tudomány térnyerésének az irodalomkritikában valóban hatalmi harc jellege van”. CSUHAI István: *Önnevelés vagy szigorú tudomány*. I. m. 50, 51. – „hármasszoros függőségben vagyunk a filozófiától, az alakuló művektől és a művek által létrehozott kritikától. Relativizmus ez, még ha egyik ága olykor egyeduralomra tör is, akár mondjuk a német-szovjet fogantatású Lukács-iskola, vagy akár egy gyökeresen más német esztétika-elmélet”. LENGYEL Balázs: *Filozófia, tudomány, kritika*. I. m. 59.

Eltérő nézőpontokból és érvekkel ugyan, de lényegük szerint azonos elvek alapján kerül szembe az elmélet a kritikával abban a gondolatkörben, mely a közvetítés előírásainak eleget tenni kész nyelvi magatartást tekint a kritikai megszólalás alapfeltételének. Ennek a rendkívül sokrétű nézetrendszernek a lényege talán az alábbi tételsorban ragadható meg:

A kritikai interpretáció a művészi gondolat igazságának keresésére, szöveg és világ összefüggéseinek *bírálatára* és ennek közérthető nyelven való közvetítésére irányulhat. Az értelmezés racionalizálási folyamat, s a belé vetett bizalom megingásából következően a kritika feladata az egyetértések pluralitásának elismerése mellett „konszenzusok felépítése egy-egy műalkotás körül”.⁴ A jelentés feltárása során a hermeneutikai alapozottságú interpretációnak az abszolút igazság és a teljes viszonylagosság útvesztőit kell elkerülnie. A kritikai beszédmódok tekintetében, különösen ami a művek irodalmiságát és hatástörténeti feltételezettségét értelmező és formalizáló elméleti kritikát illeti, indokolt, ha a műbírálat egymásmellettség helyett a korlátozás jogsultságának elismerésére hajlik.⁵

Ennek a nézőpontokat rangsoroló reflexió-együttesnek a megértéséhez nagyban hozzájárulhat, ha elsőként azt tudatosítjuk hozzávetőleges pontossággal, milyen szöveg- és nyelvfelfogást rejt magában előfeltevésként.

3. A nyelv reprezentációs modellje és az interpretáció

Viszonylag kevés példát láthatni arra, hogy az elméleti kritika nyelvhasználatát és értelmezői kompetenciáját érintő bírálatokat megelőzné a kritika beszédmódjára vonatkozó kérdés. Az újabb

4 RADNÓTI Sándor: *Tézisek a kritikáról*. Nappali Ház 1991/4. 6.

5 Ennek megfelelően engedelmeskednünk kell bizonyos diszkurzív szabályoknak. A korlátozás nem jelent itt egyebet, mint annak a félreértett foucault-i gondolatnak az előzetes elfogadását, hogy a különböző értelmező nyelvek közötti küzdelem – amely valójában minden megértést megelőz, s elválaszthatatlan a hermeneutikai tapasztalattól – *kizárólag* a beszéd fölötti uralom megszerzéséért folyhat, mivel „a diskurzus az a hatalom, amelyet az emberek igyekeznek megkaparintani”. Michel FOUCAULT: *A diskurzus rendje*. Holmi 1991, 870.

szöveg- és nyelvelméletek felismeréseinek részleges tudatosításával feltehetően újrafogalmazást igényelne csaknem mindaz, amit a műbíráló maga tárgyáról és tevékenysége jellegéről adottnak vesz.

A kritika mint értelmező nyelv ugyanis olyan szövegtérben jön létre, amelynek egyik létezési föltételét az intertextualitás jelenti. Az elmélet alkalmazását elhárító kritikusként ezért mindenképpen számolnia kell azzal, különösen akkor, ha a megalapozó alany tételét választja kiindulópontként, s tagadja a nyelv saját retorikai létmódjának még a viszonylagos autoritását is, hogy szükségszerűen szivárognak majd be a szövegébe korábbi fogalmak, alakzatok, kódok és öntudatlan konvenciók.⁶

A mai, egymástól eltérő értelmezői közösségek diszkurzusába feltárt vagy elfeledett eredetű és jelentésű fogalmi kifejezések kerültek be. Ennek az élő nyelvnek az azonosságfilozófiai keretei között, különösen az irodalmi köznyelv állandó jelöléskényszerében, tehát egy elvont fogalom és gondolati viszony valóságosként való tételezésével nem könnyű mögékerülni.

Minden interpretációs tevékenységet irányít valamilyen szabályrendszer, s ez megelőzi a szöveg létét. Az elmélet alkalmazásától tartózkodó műbíráló is rendelkezik valamilyen fogalomkincssel, szövegtudattal és szellemi beállítódással, amely körülhatárolja gyakorlatát. Mivel átgondolt írásmű, tehát feltételek, állítások és érvek szerveződése egyedi jellege minden esetben épp annyira függ szerzőjének a vizsgált tárgy természetéről alkotott elképzelésétől, mint magának a szövegnek a felépítésében ható tényezőktől.

Ezek a nem látható kényszerek, ellentétben az általában feltételezettel, erőteljesen meghatározzák az olvasottakat. Ha nem félnék a metaforitistól, azt a feltevést is megkockáztatnám Stanley Fish és Wolfgang Iser vitája nyomán, hogy a kritika végső alapszava, a megfoghatatlan irodalmi érzék is közvetített, interpretáció előzi meg és hatja át.⁷

6 A nyelv viszonylagosságának tapasztalata ebben az értelemben már a romantika korában sem volt ismeretlen.

7 Wolfgang Iser: „Talk like Whales: A Reply to Stanley Fish”. *Diacritics* 11. 1981, 84.

Az elméleti és az alkotó kritika hierarchikus megkülönböztéseit olykor mintha a szó és a világ közötti megfelelés hiedelme hatná át. Talán nem tartható egészen jogosulatlanak, ha némi óvakodással fogadjuk ma a fogalom ideális egységét és szintetizáló erejét illető kételyekkel kapcsolatosan azt az érzékek bizonyosságára alapozott meggyőződést, mely szerint a *szubjektum* minden tekintetben felül tud „kerekedni” az értelem rögzítésének ellenszegülő szövegek retoricitásán, s arra is képes, hogy a fogalmat kiegészítse azzal, amit az mindig is elveszített.⁸

Ebben a felfogásban a kritikusnak nem az a becsvágya, hogy a szöveg *nehezebben* olvasható legyen az elvileg lezárhatatlan értelmezésben. Éppen ellenkezőleg. Azt tekinti feladatának, hogy a *Bildung*ként felfogott kritikában meghatározni és közvetíteni tudja az olvasóval tárgyként szemben álló műalkotás jelentését.

4. Közvetítő nyelv és dialógus

A szöveg és az olvasó megértő találkozását jelentés-tulajdonítással szolgáló műbírálat számára az élő nyelv a dialógus közege, de maga az életvilágban gyökerező és oda visszatérő nyelv mint médium, a maga értelmi áttetszőségével nem válik az interpretáció önértelmezésének tárgyává.

Nem találhatnánk-e esetleg magyarázatot a közvetítő nyelv-ként felfogott dialógus kapcsán felmerülő nehézségekre abban, ha azt feltételeznénk, hogy a másság hermeneutikai pillanata hiányzik a megértélméletnek ebből a modelljéből? A megegyezés vagy az egyetértés ugyanis Gadamer szerint nem tartalmi megegyezést jelent.⁹ Voltaképpen a közös nyelv fenntartására irányul, éppen ezért nem is elsősorban cél, hanem előfeltétel. Önkéntelenül is felvetődik a kérdés: a különbözőségben megmutató azonosságok végső konszenzusának követelményjellegű megfogalmazása vajon nem a filozófiai esztétika szintetizáló teljesítményének azonosítatlan öröksége-e, mely minden elgondol-

⁸ Ez megintcsak romantikus eredetű gondolat.

⁹ Hans-Georg GADAMER: *Igazság és módszer*. Bp. 1984, 257.

ható ellentmondáson és elkülönöződésen át ismét helyre akarta állítani az azonosságot egy integráló elbeszélésben?

A jelölő és a jelölt közötti megfelelést a szöveg és az olvasó viszonylatában is fenntartó kritikának érdemes volna szembenéznie azzal – a művek poétikai megalkotottságát szemmel tartó elmélet illetékességi körének kijelölése során –, hogy egy megfejtetőségre és igazságértékre alapozott poétika és szemantika, amely az idők folyamán konszenzus révén keletkezik, miképpen választható el egy teológiai és/vagy metafizikai transzcendencia posztulátumától, s ebben az összefüggésben valójában mit is közvetíthet olvasóihoz a kritika?

Jelentés és érték feltehetően csak egy adott értelmező közösség által érvényesként elfogadott értékrend és interpretációs eljárás viszonylatában vethető alá az ellenőrzés próbájának. Ellenkező esetben viszont aligha kerülhető el annak feltételezése, hogy a szövegben rögzített jelentés és érték tőlünk független léteben mindig azonos önmagával. Nem vonom kétségbe az efféle transzcendentális jelentés-tulajdonítás jogosultságát, azt azonban világosan kell látni, hogy így a jelentett valóságát a távolléte fejezhetné ki sajátyszerűen, s ekkor a párbeszéd már nem az irodalomról, hanem valami másról szólna.

5. Tudatosítatlan örökségek. Az értelmezői hagyományok emlékezete

A kritika és az elmélet elhatárolására tett eddigi kísérletekben a poétika és az ideológia közötti határokat még hozzávetőleges pontossággal is ritkán sikerült kijelölni. Talán az irodalom autonómiájának és ettől elválaszthatatlan egységének feltáratlan gondolati hagyománya is oka lehet ennek. Vegyünk egy, a mostani diszkurzus rendjébe beilleszthető jellegzetes példát a részleges kritikai reflexió látványalakító hatásának szemléltetésére. Az autonómia jelentésének halasztódó különbözőségéről fogok röviden beszélni a legutóbbi és a mostani századvég horizontváltásában.

Ignotus sokat idézett tételmondata – „a művészetnek semmi egyéb törvénye nincs, mint ez az egy: Tudd magad kifejezni” – deti szöveggörnyezetében kétséget sem hagy afelől, hogy az

irodalom autonómiájának gondolata nála nem esztétikai, hanem erősen ideologikus töltésű fogalom volt.¹⁰ Mindenekelőtt a személyiség szabad választásának jogát védelmezte a kizárólagosság igényével fellépő erkölccsel és ízléssel szemben. Közelebbről pedig a szépirodalmi korszakváltást előkészítő novellaírók elfogadtatását szolgálta. Irodalomkritikai gondolkodásunk emlékezete azonban az önmagáért való, autotelikus művészet értelmében örökítette át.¹¹ A gyorsabb előrehaladás érdekében kockázatos egyszerűsítéssel a történetet mindjárt a végpontján ragadom meg. Az 1980-as évek szépprózájában végbement fordulat elismertetésében szerepet vállaló értelmezők, akik ma a kritikai nyilvánosság meghatározó résztvevői, az átmeneti recepciós helyzet *kényszerének* következtében jobbára nem a poétikai világlátások különbségeinek feltárására, hanem a szemléleti rokonság összetevőinek kiemelésére összpontosították figyelmüket, miközben tagadták az uralkodó kánonok létjogosultságát. Ennek a törekvésnek a hátterében az írói autonómia védelmezésének gondolata húzódott meg. A hivatalos bírálatok szóhasználatában ugyanakkor ez a fogalom esztétikai irányzatmegjelölésre szolgált, és elmarasztalást fejezett ki. Az új próza *kedvező* fogadtatásának előkészítői között voltak kritikusok, akik a *téves homológiák* felszámolását és az autonómia irodalomelméleti újrafogalmazását szorgalmazták. A nyelvi műalkotás öntörvényű szemléletének akartak érvényt szerezni, tehát szigorúan a fiktív szövegvilág vonatkozási terén belül maradó szövegértelmező eljárásokkal közelítették meg az új szépprózai művek megformált világképét.¹² Erről a műértelmezői eljárásról – s történetünk itt éri el a jelent –, tehát az irodalom szövegszerűségének és poétikai megalkotottságának explicit elméletek sorában kifejtett gondolatáról ezt

10 Vö. ANGYALOSI Gergely: *Impresszionista kritika a századeleji Magyarországon*. Orpheus 1993, 128.

11 Pierre BOURDIEU 1992-ben napvilágot látott kötete (*Les règles de l'art: Genèse et structure du champ littéraire*. Paris: Seuil, 1992) kétségeket sem hagy afelől, hogy az irodalom önállóságának Flaubert-hez vagy Mallarméhoz fogható magyar híve a századelőn nem volt.

12 L. KULCSÁR SZABÓ Ernő: *Az új kritika dilemmái*. Kortárs 1989/8. 157–166.

olvashatni 1993-ban: „Akkor [tudniillik a nyolcvanas években] e gondolat felelevenítésének kettős funkciója lehetett: egy kényyszerűen kritikai mezbe öltözött és a kritikát ideologikus elemekkel terhelt politikai-világnézeti vita bírálata és az irodalomtudomány autonómiájának, függetlenségének megerősítése”.¹³

Úgy gondolom, hogy az értelmező és az értelmezett nyelvek nem mindig uralható összjátéka lényegesen túlmutat a jelentéshalasztódás dilemmáin, ezért történeti magyarázattal kell kiegészíteni.

A nyolcvanas években megújuló széppróza vonzasköréhez tartozó kritikusok között lényeges eltérések mutatkoztak az esztétikai ítélet értékelméleti megalapozását illetően, de ennek tudatosítása ekkor nem történt meg. Saját működésük elvi megalapozásában a konszenzusra, az új értékalakzatok megerősítésére fordították figyelmüket. A létező irodalmi kánonok érvényességének kétségbevonására helyezték kritikai tevékenységük súlypontját. A valamivel való szembenállás jellegzetes gondolkodásformáját és beszédhelyzetét ezúttal egy logikai és nyelvi sajátossággal szemléltetném.

A kritikák kételemű összehasonlításokból építkező érvmenetének leggyakrabban felbukkanó retorikai alakzata az ellentét. Ezt egy nyitott jelentésű jelző, a „hagyományos” vezeti be, mely autoreferenciális fogalommá válik, s ezt követi az igenlő, megerősítő, állító szintaktikai elem az új próza viszonylatában.

Paradox, de a hatástörténeti feltételezettség következtében irodalomértésünknek ez a *szervezete* – s ezt nyomatékkal hangsúlyoznám – *végző soron* külső hasonlóságokat mutatott a tudás elrendezésének azokkal a dichotomikus sémáival, amelyek ebben az episztémében eléggé jól ismert módon megszabták, hogy egyáltalán mi gondolható az irodalomról. Az talán érthető, hogy ebben a recepciós helyzetben miért nem válhatott a kritikai reflexió elsődleges tárgyává az elismertetést szolgáló konszenzus jellege és tartalma.

13 RADNÓTI Sándor: *Műelemzés és műbírálát, szigor és szolgálat*. Alföld 1994/2. 38.

Tévedés ne essék, erre az ismeretelméleti diszpozícióra nem azért volt célszerű rámutatnom, hogy egy más szemléletű utólagos tudománytörténeti értékelés úgynevezett független igazságkritériumának a fényében akárcsak részlegesen is leértékeljem a nyolcvanas évek értékmegújító kritikájának az eredményeit. Elmarasztalni ezért a szellemi beállítódásért éppoly hiba volna, mint nem számolni irodalomértésünkben ennek a jelenben ható esetleges következményeivel. Az elhalasztott kritikai reflexiók pótlására tett mai kísérletek talán nem vetnek kellő mértékben számot a saját értelmezői hagyományhoz való viszony kialakításában a történeti megértés változó feltételeivel. A poétikai megalkotottság ismerveit következetesen alkalmazó elméleti kritikával folytatott polémiák ezért változatlan formában örökítik át a jelentőséggel azonosított érték, az autonómia, a konszenzus és az irodalmi egység értelmezésre váró fogalmait.

6. Szerep- és nyelvfelfogás – közösségi jóváhagyás

Az elméleti alapozású kritika a saját nyelvén írja le a mű szövegvilágát, s az is érthető, hogy lehetőség szerint ragaszkodik eredeti alapszókincséhez, hisz az eltérő fogalomhasználatok mögött mélyreható szemléleti különbségek rejlenek, s az elméletírónak össze nem illő nyelvjátékokkal kockázatos kísérleteznie. Vajon feloldható-e az az ellentmondás, ami – Dietrich Harth megfogalmazásában – a felvilágosítói értelemben vett didaktikai alkalmazás (applicatio) és a szaknyelvi kifejezésekben megfogalmazott értelmezés (explicatio) ellentétében nyilvánul meg?¹⁴ Úgy látom, hogy a fenti ellentmondás feltételezése csak akkor jogosult, ha a nevelői magatartást, a felvilágosítói beszédmodot nem tekintjük a kritikai megnyilatkozás szabályt adó feltételének. A fordítás hermeneutikai feladata valóban döntéskényszer elé állíthatja azt az értelmezőt, aki a kritikai nyilvánosság *egészét* szólítja meg.

Mielőtt még az egyoldalúság és a módszertani kizárólagosság hibájába esnék, szükségesnek látszik a kritikai szerep- és nyelvfelfogásokkal kapcsolatosan egy szociológiai körülményre emlé-

14 Dietrich HARTH: *Fogalomalkotás az irodalomtudományban*. Helikon 1976, 543.

keztetnem. Megfigyelhető, hogy a legerőteljesebb bírálatok a kritika intézményrendszereihez szorosabban kötődők részéről érik az elméletet. Megfontolandó kérdés, hogy a kuhni értelemben vett *legitimáló közösség* szokásrendszere milyen mértékben határozza meg a kritika irodalomértését.¹⁵ Azokat a vélekedéseket, igényeket, szellemi beállítódásokat kellene jobban ismernünk ennek feltárásához, amelyek a legitimáló közösség elvárásrendszerét alkotják. Egész egyszerűen a közösségi jóváhagyás szükséges feltételeit. Talán ez az a nézőpont, ahonnan jobban láthatóvá válna az összefüggés műbírálat és elméleti kritika között. Az sem kétséges, hogy erről a műbírálatnak egyáltalán nem könnyű beszélnie a kritikai helyzetértékelésekben, de már ennek a fennálló viszonylatrendszernek a *tudatosítása* is új alapot teremthetne az *elvi* elhatárolásokhoz.

A kortárs irodalom belső helyzetét szemmel tartva talán már az lehetne a közös kiindulópont az elméleti kritika szerepének mérlegelése során, hogy az élő irodalom rétegzett, a befogadói környezet sem egynemű, többféle irodalmi kánon létezik, de egyik sem rendelkezik mindenkire nézve kötelező tekintéllyel. Ebben a helyzetben nem teljesen alaptalan azt föltételezni, hogy minden szöveg keresi, de talán ami még ennél is fontosabb, meg is találhatja a maga olvasóját.¹⁶

7. Az értelmező nyelvek párbeszédének lehetőségfeltételei

A kritikusi kijelentéseket – René Wellek felfogását áthasonítva – tárgyakról szóló állításokként is vizsgálhatjuk. Az eltérő szemléleti formák, nézőpontok rangsorolását olyan ismeretelméleti álláspontonról is megkísérelhetjük elvégezni, mely Wellek meghatározása szerint „egyfajta perspektivizmus, amely megpróbálja a

15 Vö. ODORICS Ferenc: *Empirizmus vagy konstruktivizmus?* In: DOBOS István–ODORICS Ferenc: *Beszédhelyzetben*. Bp. 1993, 131.

16 Csakis megerősíteni tudnám Deréky Pál ezzel kapcsolatos észrevételét: „sem az irodalom belső helyzete, sem a piaci állapotok nem teszik lehetővé uralkodó stílus, vagy akár konszenzus kialakulását, de azt sem, hogy bármiféle irányzatot »ki lehessen iktatni« az irodalomból.” In: *Tíz párhuzam (A „legújabb irodalom kritikájáról”)*. Nappali Ház 1993/3. 74.

tárgyat minden lehetséges oldalról megfigyelni, s meg van győződve arról, hogy *van tárgy*".¹⁷ Távól álljon tőlem, hogy megkérdőjelezzem ennek a megközelítésnek a jogosultságát. Csakis annyit jegyeznek meg, hogy ebben az esetben viszont alighanem vitatható azt feltételeznünk, hogy a szöveg értelmezett formában létezik, a jelentés kibontakozó feltárulását pedig a dialógus hívja létre.

Talán nem szükséges, s nem is kívánatos hosszadalmasan amellett érvelnem – ezért csak utalok Niklas Luhmannra –, hogy talán más irányba mozdulnának el a kritika kérdésfeltevései is, ha irodalomértésünkben az eltérő értelmezői közösségek mindenkor jelenlétének tudatosítása mellett az *egyidejű érvényesség feltevésének elvi elismerése* alkotná az irodalmat leíró különféle nyelvek közötti párbeszéd egyik lehetőségfeltételét.¹⁸ Ekkor magától értetődően kellene számolnunk azzal, hogy az irodalomkritikában alkalmazott elméletek fogalmai, ítéletei és következtetései különböző hagyományrendszerek megnyilatkozásának részeként nyerne csak jelentést. A kritikai beszédhelyzet kialakítása során tehát szükséges volna, ha a bíráló elsősorban olvasói konvenciók és nyelvhasználati szabályok pontos kijelölésére vállalkozna.

A diskurzusok folytonos és szabad cseréjének igényével kapcsolatosan ezen a ponton talán indokolt Foucault-nak arra az ismert megszorítására emlékeztetnem, hogy a csere és kommunikáció pozitív alakzatai csak bonyolult korlátozó rendszerekben hatnak, és ezek nélkül bizonyosan működésképtelenek is lennének.¹⁹

Azzal vehetné kezdetét a gondolati *különbségek* kimunkálásának folyamata, s ezzel a kölcsönös *megismerés* is – talán szükségtelen is azt hangsúlyoznom, hogy korántsem az összeegyeztethetőség követelményének igényével –, ha az elméletre irányuló kritikai reflexió az adott *tárgyterületre* vonatkozóan fogalmazná

17 Idézi DÁVIDHÁZI Péter: *A kritika vizsgálatának módszertani dilemmája*. Korunk 1992/8. 71.

18 Niklas LUHMANN: *Soziale Systeme*. Frankfurt a. M. 1988.

19 Michel FOUCAULT: *i. m.*

meg ítéleteit.²⁰ Közelebről értéktulajdonítás és interpretáció, nyelvi fordulat és reflexiós filozófia összefüggéseinek gondolat-körében.

Minden igazságigény és jelentéskeresés szöveghez kötött. Ezért is meglehetősen hiábavaló azon fáradoznunk, hogy rangsoroljuk az értelmező nyelveket pusztán retorikai eljárás módjaik különbözősége alapján.

Az értelmezésbeli konszenzus hiánya – az elmélet elmarasztalásának különös összefüggésében – talán nem válna a kritikai reflexió szinte minden mást megelőző tárgyává akkor, ha irodalomértésünkben a „helytálló, mert igaz” logikáját „a valamilyen voltában helyes” belátása váltaná fel.

A kritika élő gyakorlatában ennek számos jelét láthatni, de ezzel már egy másik történet kezdődik.

20 Manfred FRANK: *A nyelv uralhatóságának határai – A beszélet mint a neostrukturáliszmus és a hermeneutika különbségének színtere*. *Literatura* 1991, 347.